

M. Hanefi Bostan,

Rize'nin Sosyal Tarihi (Fetihden 18. Yüzyıla),

Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020, 261 s.,

ISBN: 9786059072212.

Türkiye'de şehir tarihi alanında hem popüler hem de akademik çalışmalar yapılmasına rağmen, bu alan hâlâ bağımsız bir disiplin olamamıştır ve sadece ilgi alanı düzeyinde varlığını sürdürmektedir. Aslında şehir tarihi alanında yapılan çalışmalar, başta tarih olmak üzere diğer sosyal bilim alanları için her bakımdan önemli veriler sunmaktadır ve son yıllarda Türkiye'de bir şehrin tarihini ele alan çalışmaların sayısında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, tarihsel geçmişini antik dönemlere kadar uzanan Rize'nin tarihine dair de bazı çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların, genel olarak şehrin antik dönemden günümüze değin uzanan tarihsel geçmişini ortaya koyan ve bu yönde bilgiler veren çalışmalar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Bostan tarafından kaleme alınan bu çalışma, Rize'nin Osmanlı fethi öncesi tarihi geçmişine dair verilen kısa bilgilerle birlikte Osmanlı fethi ile başlayan ve 18. yüzyıla değin uzanan sosyal tarihi üzerine yapılan önemli bir çalışmadır. Kentin özellikle 15, 16 ve 17. yüzyıllarda sahip olduğu sosyal yapıya ilişkin yeterli bilimsel çalışma bulunmadığı göz önüne alınırsa, eserin önemli bir bilimsel boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Bostan 1993 yılında "XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat" adlı doktora çalışmasında¹ Rize ve yakın çevresinde bulunan Pazar, Hemşin kazaları ve Viçe'nin bağlı olduğu Arhavi kazasının idari, demografik ve ekonomik yapıları ile ilgili genel bir değerlendirme yapmış, ancak 1520'den sonra Kabohor nahiyesinin Bayburt sancağına, Pazar, Hemşin ve Arhavi kazalarının da Batum sancağına bağlanması nedeni ile bu bölgeler doktora tezinde ele alınmamıştır. Bu nedenle, yazarın incelediğimiz bu eserinde, doktora tezindeki söz konusu eksikleri giderdiği ve bölgenin sosyal tarihini daha ayrıntılı bir şekilde mercek altına aldığı söylenebilir. Eser, giriş ve sonuç hariç üç ana bölüme ayrılmıştır.

Eserin *Giriş* kısmında kısaca Rize'nin hem antik dönem tarihi geçmişi hem de Osmanlı fethinden önce bölgeye yerleşen etnik topluluklar hakkında bilgiler

1 Bostan'ın doktora çalışması bazı düzenlemeler ve eklemeler yapılarak *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat* adı ile 2002 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

verilmektedir. Bostan, Osmanlı fethi öncesinde hem Kıpçak Türklerinin hem de Çepni Türk boylarının Trabzon'a kadar geldiklerini ve özellikle kırsal kesimlerde varlıklarını sürdürdüklerini belirtmekte ve böylece fetih öncesinde Doğu Karadeniz bölgesinin batıdan Çepniler, güney tarafından Akkoyunlular, doğu tarafından da Kıpçak Türkleri ile çevrelendiğini ve bölgenin âdeta bir Türk gölü hâline geldiğini söylemektedir (s. 20-25.)

Bostan Birinci bölümde Osmanlı fethi sonrası şehirdeki askerî yapılanma ve bu bağlamda oluşturulan savunma teşkilatını çözümlenmektedir. Yazar, askerî yapılanma bağlamında, Rize'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte yapılan ilk askerî düzenlemeler, Yavuz Sultan Selim'in şehzadeligi ve hükümdarlığı dönemi ve sonrası yapılan askerî düzenlemelerden söz eder. Yine kentin savunma teşkilatı içinde yer alan kaleler (Rize Kalesi, Aşağı ve Yukarı Hemşin kaleleri), müsellemler, martoloslar, meremetçi, derbentçi ve köprücüler ve diğer askerî gruplara ve bunların şehirdeki sayılarına ilişkin arşiv kaynaklarına dayalı bazı demografik bilgiler sunar.

Bostan İkinci bölümde fetihden itibaren, yani 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönemde, Rize'nin, kaza ve nahiyeleri ile buralarda bulunan sosyal zümrelere dair bilgiler aktarır. Bu bağlamda, bugünkü Rize ili sınırlarını çevreleyen alanda, 15. yüzyılda şehir olarak değerlendirilebilecek Rize Kalesi ve yakın çevresi dışında herhangi bir yerleşim birimi bulunmadığının altını çizer. Bostan'a göre, 1583 yılında Rize şehrinde biri Müslüman, beşi de Hristiyan olmak üzere toplam altı mahalle bulunmaktadır. Dolayısıyla bu verilerden yola çıkarak şehrin bir kasaba niteliği kazandığını söylemek mümkündür (s. 92). Tüm bunlara ek olarak Bostan 1682'de bugünkü Rize ili sınırları içindeki idarî birimlerde görev yapan kişilerin sayısına da değinir. Buna göre, bölgede 21 kişi derbentçi, 153 kişi de köprücü olmak üzere toplam 474 kişiden oluşan bir görevli grubu bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde yazar, Türk-İslâm beldesi olma sürecinde Rize ve buraya yapılan göçler hakkında bilgiler verir. Bu başlık altında ilk olarak hem yerli hem de yabancı alan yazınında en çok tartışılan konulardan birisi olan bölgedeki ihtida yani din değiştirme meselesini ele alarak irdeler ve kaynaklara dayanarak sorunu aydınlatmaya çalışır. Bu bağlamda yazar, fetihden önce bugünkü Rize ilini çevreleyen alanda en etkin Hristiyan Türk grubunun Kıpçak (Kuman) Türkleri olduğunu söyler ve Kıpçakların bölgeye gelişlerinin üç aşamada (ilki 1124'te, İkincisi Gürcü Kraliçesi Tamara (1184-1213) döneminde ve üçüncüsü de Moğol İstilasası döneminde) gerçekleştiğini söyler (s.196-199). Bostan 1682 tarihli avarız kayıtlarına atıf yaparak iki Çaklı köyünden birisinin de Derepaşarı ilçesine bağlı Çukurlu

köyünün eski adı olduğu belirtir. Yine Çamlıhemşin'de Livik/Çakışlı adında bir köyün bulunduğunu ve bölgede Çaklılı Memişoğlu adlı bir sülalenin kaydı olduğu bilgisini verir. Buna ek olarak, Rize'de Cak ve Caklı soyadını taşıyan ailelerin bulunduğunu belirtir. Bostan bütün bu bilgilerin, Kıpçak Atabek'i Çaklı Büyük Beka'nın nüfuz alanını Trabzon sınırına kadar genişlettiğine işaret ettiğini iddia eder. Nitekim Of, Sürmene ve Maçka gibi yerlerde yoğun bir Kıpçak nüfusunun olması bunun en açık göstergesidir (s. 202). Yine bugünkü Rize ilini çevreleyen alanda ve Arhavi kazasında Kıpçak boylarının adını taşıyan aileler ve yerleşim yerleri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak Bostan'ın eserinin geniş ve zengin bir arşiv kaynağı kullanılarak Rize'nin sosyal tarihi üzerine alandaki bazı eksikleri ve boşlukları dolduran ayrıntılı bir çalışma olarak ön plana çıktığı söylenebilir. İlk olarak, günümüzde Rize ve çevresindeki yerleşim birimleri, idarî bakımdan 15, 16 ve 17. yüzyıllarda Trabzon sancağına bağlıdır ve bölge, 15. yüzyılda Rize ve Atina (Pazar ve Ardeşen) kazaları ile Hemşin zeameti ve Viçe'ye bağlı köylerden oluşmaktadır. Kabohor kazasının ise 15. ve 16. yüzyılın başında Of Kazasına ve daha sonra 1858 yılına kadar Bayburd Sancağına ve İspir Kazasına bağlı olduğu tespit edilmektedir. Yine kentin Osmanlı fethinden 1583 yılına kadar sadece bir kale şehir durumunda olduğu ve bu tarihten sonra gelişme göstererek kasaba niteliği kazandığı ve 17. yüzyılın sonlarına kadar kentin gelişimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İkinci olarak bölgenin özellikle Osmanlı fethi sonrası demografik yapısı üzerine yapılan çalışmalarda bölge nüfusunun Hristiyanlardan teşekkül ettiği ve bu Hristiyan nüfusun zorla Müslümanlaştırıldığı şeklinde öne sürülen görüş ve iddialar birincil kaynaklara dayalı olarak ele alınmakta ve bu iddiaların sübjektif, temelsiz ve bilimsel olmadığı kanıtlara dayalı olarak ortaya koyulmaktadır.

Nitekim arşiv belgelerinde, bölgenin fethinden sonra Komnenos Devleti'nin ileri gelenleri ile halkın bir kısmının İstanbul ve Rumeli'ye sürüldüğü, oralardan da bölgeye aralarında Müslüman Türk, Arnavut ve Bosnalı ileri gelenlerin olduğu pek çok kişinin Rize'ye sürüldüğü, Anadolu'nun çeşitli sancak ve kazalarından halkın bir kısmının yerleştirildiği ve Trabzon Sancağındaki bazı Çepni boylarının da bölgeye yönetici ve görevli olarak gönderildikleri anlaşılmaktadır. 15. yüzyılın sonlarında Rize bölgesinin nüfusu yaklaşık olarak 44.000 kişiden oluşurken, 17. yüzyılın sonlarında şehrin nüfusunun 25.000 kişiye düştüğü görülmektedir. İki asırlık zaman diliminde Müslüman nüfus yaklaşık 1300 kişiden 20.000 kişiye yükselirken, gayrimüslim nüfusun da 4500 kişiye gerilediği dikkat çekmektedir. Bölgedeki Müslüman nüfusun artışı orada yaşayan Hristiyan Türklerin ihtida

ederek Müslüman olması yanında, Fatih Sultan Mehmed döneminde Karamanlı Türkleri, Yavuz Sultan Selim'in sancakbeyliği ve hükümdarlığı döneminde de Akkoyunlu ve Dulkadirli Türkmenlerinin bölgeye yerleştirilmesinin büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim Rize ve çevre kazalara yerleştirilen Çepni, Karamanlı, Akkoyunlu ve Dulkadirli Türkmenlerinin kayıtlarına hem 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl tahrir ve diğer arşiv kayıtlarında yer verildiği hem de 19. yüzyıla ait nüfus, öşür ve sicil kayıtlarında anılan Türk boylarının bölgede varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca günümüzde de bu Türkmen gruplarına bağlı boy, oymak ve ailelere ait bazı adların, soyadı olarak kullanıldığı ve bölgenin en büyük nüfus profilini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Rize ve çevresinde ihtida ederek Müslüman olanların büyük bir çoğunluğunu da Kıpçak, İlhanlı, Peçenek, Hazar, Bulgar gibi gayrimüslim Türk gurupların teşkil ettiği arşiv kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. (s. 243-244). Tüm bunlara ek olarak, 17. yüzyılın sonlarında bir asır öncesine (1583 yılına) oranla Müslüman ve Hristiyan nüfusun azalmasında yöreye yönelik Celâlî isyanlarının ve Kazak baskınlarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim arşiv kayıtlarından, bu saldırı ve baskınların sonucunda halkın bir bölümünün öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Hayatta kalanların önemli bir kısmının da Rumeli, Kefe, Bursa ve Canik bölgelerine zorunlu olarak göç ettiği tespit edilmektedir. Sahil kesimindeki Abaza, Megrel ve Kazak baskınlarını önlemek üzere bölgenin emniyetini ve güvenliğini sağlamak amacıyla çok sayıda derbentçi ve martolos görevlendirilmiş ve sahildeki kaleler güçlendirilmiştir. Ancak alınan tüm bu önlemlere rağmen, 17. yüzyılda Rize ve çevresinin güvenliğinin tümüyle sağlanamadığı görülmektedir (s. 244).

Ayşegül Kuş

Ondokuz Mayıs Üniversitesi